

Оригинални научни рад
Примљен: 23. 8. 2023.
Прихваћен: 14. 9. 2023.

ПУТЕМ СВЕТЛОСТИ И СЕНАКА – ИСТОРИЈСКО У ДНЕВНИЧКИМ БЕЛЕШКАМА ПЕТРА ОДАВИЋА*

У раду су анализирани необјављени дневнички записи судије, дипломате и књижевника Петра Одавића, вођени у већим или мањим интервалима више од шездесет година (1886–1947). Освећљена су недовољно познати искуства, идеји и сазнања високо позиционираној, иако у друшћу оспораваној интелектуалца о историјима која су била од значаја за националну егзистенцију Срба и њихове државе: однос према Обреновићима, српско питање, Балкански ратови, Први светски рат, политички односи у југословенској држави, српско-хрватски односи, уметничко стваралаштво као израз историјечности у југословенском друшћу, улога Римокатоличке цркве.

Крајем 19. и у првој половини 20. века Србија је имала бројне интелектуалце, школоване у највећим европским универзитетским центрима, који су оставили дубоке трагове у политици и култури тог времена. За оне најзнаменитије и најутицајније наука и публицистика увек су биле веома заинтересоване, настојећи да открију сваку, и најмању појединост из њиховог живота и стваралаштва. Они други, који су такође својим остварењима били присутни у јавном животу, али који су били у сенци славних, остали су запостављени, па и заборављени. Један од њих је и Петар Одавић, брат много познатијег Ристе Одавића, књижевника, драматурга, радикалски опредељеног интелектуалца, народног посланика, управника Државне архиве у Београду, уредника „Самоуправе”. Петар је завршио правни факултет у Паризу и радио је у дипломатији као секретар у српском посланству у Паризу. Потом је, до пензионисања 1907, био судија у Београду и другим местима Србије¹.

---

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

¹ Основне податке о животу и стваралаштву Петра Одавића в. у: Д. Тубић, *Одавић Петар Ј.*, Српски биографски речник, 7, гл. уредник Бранко Бешлин, Нови Сад, 2018, 641.

Осим објављених књига, Петар Одавић аутор је и једног рукописа који није публикован и који има укупно 468 страна куцаних на писаћој машини². То су његове „интимне белешке” под називом *Пућем свећлости и сенака* које је, у ширим потезима, водио деценијама, почевши од 1886. године. Последњи запис датиран је са 15. јулом 1947, што значи да је Одавић више од шездесет година стављао на папир важније догађаје из свог живота, своја искуства, запажања о уметности, о савременицима и о збивањима која су обележила његово време. Речју, писао је о појавама које су скретале његову пажњу. П. Одавић није водио дневник редовно, из дана у дан, него у већим интервалима, углавном само онда када се налазио под снажним утиском неких дешавања. Због тога у његовом рукопису има доста празнина. Неких година записе је уносио врло ретко, свега неколико пута у дванаест месеци, док су некад били чешћи и повезанији.

У предговору свом дневнику, датираном са септембром 1938. године, Петар Одавић је дао и неколико основних података о пореклу. Његови преци доселили су се у 17. веку из села Рапти код Дубровника у село Луг на реци Требишници, близу Требиња. Прадеда Василије био је свештеник, а деда Стојан, у браку са женом која је припадала племену Тешановића, био је трговац воловима. Стојанов син Јован, Петров отац, рођен је 1824. као најмлађе од четворо деце и, оставши без мајке и оца, дошао је у Београд и ступио у службу код трговца Хаџи-Лазивића. Јованов брат Вук, у монаштву Антоније, био је игуман манастира Острог. Други Јованов брат звао се Риста и преминуо је 1904. године у Лозници. По мајци, Петар је био чукунунук капетана Коче Анђелковића који је 1788. устао против Турака. Та буна у историји је позната као Кочина крајина, а Коча је за казну уморен на најстрашнији начин. Петрова мајка, Кочина праунука, рођена је 1834. године у Земуну. Петар је имао четири брата и једну сестру која је умрла у детињству. Најстарији брат Андреја (1859–1893) био је правник, али је са оцем, кожарским трговцем, почео да се бави његовим занимањем. Други син Стеван (1864–1885) погинуо је у рату са Бугарима, на Сливници. Петар је рођен 19. јуна/1. јула 1866, а за њим Риста (1870–1932). Најмлађи брат Лазар, рођен 1873, за време Првог светског рата као пешадијски мајор остао је у болници у Призрену, где је пао у бугарско заробљеништво и преминуо у Софији³.

Петар Одавић није био посебно омиљена личност београдског јавног живота. Сажимајући опште мишљење које је о њему владало и допуњавајући га сопственим искуством, Милан Јовановић Стоимировић приказао је П. Одавића као охолог и уображеног човека, отмене и упе-

² Рукопис се чува у Државном архиву Србије (ДАС), у збирци Поклони и откупи (ПО), под сигнатуром 104:10.

³ ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем свећлости и сенака (Моје интимне белешке)*, 3–4, белешка од 25. маја 1907, 87.

чатљиве, на изванредан начин театралне појаве, увек дотераног, пажљиво обученог у скупочену одећу; као човека који је омаловажавао друге и био свађалачки настројен. С друге стране, М. Ј. Стоимировић је учествовао и Одавићеву умност и образованост, истанчан осећај за уметност, беседнички дар и константну заокупљеност проблемима части, морала и принципа⁴. Сви ти уврежени ставови могу се преиспитати уз помоћ Одавићевих дневничких белешки које пружају ближу слику личности њиховог аутора, његових погледа и поимања света и живота. Наш интерес, међутим, усмерен је пре свега на национално-политичке теме у Одавићевим записима како бисмо реконструисали до сада недовољно позната гледишта и сазнања једног, у друштву високо позиционираног, иако оспораваног, имућног интелектуалца о питањима која су била од значаја за националну егзистенцију Срба и њихове државе. Родољубље је, уз уметност, заузимало несумњиво највиши положај у његовом систему вредности, и њиме је натопљено цело Одавићево дело. При томе, љубав према народу и отаџбини он је повезао с уметничким стваралаштвом. Захваљујући томе, Одавићева одређења у односу на нека од кључних питања времена у коме је живео могу се добро сагледати кроз ставове о личностима и делима из области књижевности и свих сфера ликовности.

Повод за почетак вођења дневника била је погибија брата Стевана, кога је породица Одавић првог изгубила. О тој трагедији, међутим, Петар није писао онда када се она догодила, већ тек шест месеци касније: први унос настао је 7. јуна 1886. у Паризу⁵. У то време, млади Петар је студирао правне науке у француској престоници. Касније, радећи у српском посланству (1890–1893), био је у прилици да упозна краља Милана Обреновића, који је живео у Паризу. Њих двојица били су у пријатељским односима и међусобно су се посећивали. Очигледно под великим утиском тог случаја, П. Одавић изнео је једно непријатно искуство с краљем. Увређен због тога што је дан уочи његовог рођендана напустио Париз и отпутовао за Авр, мислећи да је покушао да на тај начин избегне честитање, Милан Обреновић је затражио од министра иностраних послова да повуче П. Одавића из француске престонице. Пошто се у међувремену и даље опходио према њему љубазно, П. Одавић је такво краљево понашање назвао „дволичњаштвом”. То, међутим, није дуго трајало. Милан Обреновић је ускоро показао нерасположење, али пошто је сазнао да П. Одавић није имао никакве лоше намере, вратио се ранијем, пријатељском облику комуникације. Иако се није упуштао у детаљно коментарисање, из начина на који је описао целу ову епизоду

⁴ М. Ј. Стоимировић, *Портретићи њрема живим моделима*, прир. Стојан Трећаков, Владимир Шовљански, Нови Сад, 1998, 120–127.

⁵ ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем свейлосћи и сенака*, 5. Све до краја Првог светског рата П. Одавић је датовао своје записе по старом календару, да би потом прешао на нови календар. У раду ћемо се придржавати његовог начина датовања.

произлази да је краљев поступак узрујао П. Одавића и да је повредио његово људско достојанство⁶.

Осим краљем Миланом П. Одавић је био разочаран и осталим Обреновићима. Када се чуло да је краљица Наталија прешла у римокатоличку веру, најпре се изненадио, у први мах и не поверовавши у истинитост те вести, али када је она потврђена, упутио је краљици једно протестно писмо, пуно прекора и гнушања. У том писму, које је у целини унео у свој дневник, пребадио јој је колико због напуштања православља, толико и због тога што је пришла вери о којој је имао крајње негативно мишљење: „Веру, која је измислила *Auto da fe*, вери, која је створила шпанску инквизицију, вери која је приредила Вартоломејску ноћ, вери која је спалила Ђордана Бруна и Хуса поред хиљада других, вери, која је најрођеније завађала...”⁷ Веома лоше мишљење П. Одавић имао је и о краљичином сину и његовој владавини. Поздрављајући ликвидацију Александра Обреновића и његове супруге честитао је официрима који су извели тај ужасни чин, уверен да су они „спрали љагу и срамоту са образа нашег”. Забрињавала га је једино могућност стране интервенције, при чему се надао да до ње ипак неће доћи⁸.

Осим поводом убиства краљевског пара 1903. године, аустроугарска интервенција претила је и 1908, када су организоване велике демонстрације у Београду због анексије Босне и Херцеговине. Да би установио какав је био одјек „тог циничкога дела осине Германштине према нама Србима напосе, и према Словенству уопште”, у лето следеће године П. Одавић је обишао Сомбор, Осиејек, Загреб, Љубљану, Постојну, Камник, Бледско језеро, Трст, Венецију и Ријеку. Путујући, открио је да свугде влада „бол” због отетих земаља, али и да је анексија још више пробудила свест о српском духовном јединству, да је довела до још већег зближавања са Србима из Аустро-Угарске монархије⁹. Сам П. Одавић био је у прилици да дух заједништва осети и гради већ у породичном дому, будући да је његов отац трговао са људима из свих крајева Србије, као и из Старе Србије и Босне и Херцеговине. У кућу Одавића често су долазили Срби из разних српских земаља, појављујући се у народној ношњи и говорећи њиховим живописним дијалектима¹⁰. Касније, као одрастао човек,

⁶ ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем свейлостии и сенака*, белешке од 27. октобра, 7. новембра и 14. новембра 1893, 48–52.

⁷ *Истѿо*, белешка од 21. априла 1902, 72.

⁸ *Истѿо*, белешка од 30. маја 1903, 82.

⁹ *Истѿо*, белешка од 16. августа 1909, 93.

¹⁰ *Истѿо*, белешка од 13. маја 1924, 323. На говор Срба из народа П. Одавић није имао никакве примедбе, али зато му је парао уши језик који су форсирани српски интелектуалци из Новог Сада Антоније Хацић, Милан Савић и Јован Грчић. Као присталица Вука Караџића и његове језичке реформе, презирао је Вукове противнике, сматрајући их покондиреним, препотентним, увереним да су „Сервијанци” у Београду инфериорни,

Петар је одржавао контакте са сународницима изван Србије, повремено обилазећи њихове просторе. У лето 1901. године путовао је са супругом по Далмацији, Херцеговини и Босни. На тој турнеји прво су се кратко задржали у Загребу, ради разгледања града, а затим су дошли у Фијуму (Ријеку), одакле су кренули бродом за Дубровник. Пре тога су стигли да се одвезу и до Абације (Опатије). Били су у пратњи сликара Марка Мурата. Прва станица на путу за град Св. Влаха био је Задар, где су се упознали за књижевником Ивом Војновићем. Он их је провео по том „малом али симпатичном граду” и представио их српским првацима, посланицима Далматинског сабора, Душану Баљку и Владимиру Тројановићу. Затим су пристигли у Сплит, где им је М. Мурат показао градске знаменитости. Пловећи даље дуж јадранске обале приспели су у Груж, одакле су се колима одвезли у Дубровник. У граду св. Влаха остали су десет дана и упознали бројне Дубровчане, српске прваке: Антуна Фабриса, браћу Пуљези, Вида Вулетића-Вукасовића, дум Андру Мурата, фрањевачке калуђере Августина Павића и Бернардина Марковића, младог судског чиновника Сарагу, потомка старе племићке куће и дубровачког бискупа који је дочекао цара Душана приликом његовог доласка у Дубровник. У древном граду обишли су значајне културно-историјске споменике. У катедрали су им показали оригиналне Тицијанове радове и неке реликвије и драгоцености као што је круна св. Влаха, дубровачког патрона. Посетили су цркву св. Влаха, фрањевачки и доминикански манастир, стару ђумрукану (Догану), кнежев двор, позориште, музеј и српску православну цркву. Правили су и излете по околини. Осим у Орашцу, Трстеном, Локруму, Лападу, Ријечи и Жупи дубровачкој били су и на имању браће Пуљези у Сланом. Такође, доспели су и до Боке которске и Котора. На повратку из Дубровника пет дана су провели у Мостару, а затим недељу дана у Сарајеву. У возу за Мостар П. Одавић је срео војводу Богдана Зимоњића, вођу херцеговачких устаника, и са њим провео дуже време у разговору. У Мостару су се дружили са српским првацима Војиславом и Атанасијем Шолом и са песником Алексом Шантићем, а у Сарајеву са Глигоријем Јефтановићем, Стијепом Сршкићем, протом Стијепом Трифковићем и рођацима Пријатовићима и Одавићима¹¹. Ово путовање оставило је снажан утисак на П. Одавића, али информације о садржају разговора са дубровачким, мостарским и сарајевским Србима није унео у дневник.

Осим са Србима, П. Одавић комуницирао је и са Хрватима. Неколико година после путовања по приморским местима, Мостару и Сарајеву, у лето 1907, нашао се у Загребу, где је провео недељу дана. Друштво су

те да треба да се клањају њиховим умишљеним величинама. *Истио*, белешка од 7. марта 1913, 134.

¹¹ *Истио*, белешка од 12. јула 1901, 67–70.

му тада правили Већеслав Вилдер, Милан Марјановић, Иван Лорковић, Рудолф Валдец, Франгеш, Ксавер Шандор Ђалски, Душан Поповић и други интелектуалци. Разговори са овим личностима такође нису добили место на страницама Одавићевог дневника¹².

Период мирног и удобног породичног живота, испуњеног путовањима, уметношћу и радом, за П. Одавића привремено је завршен 1912. године, када је почео Први балкански рат. Он је распоређен, као судски капетан, у штаб Шумадијске дивизије I позива. Крећући се са својом јединицом, дошао је у Куманово после завршетка славне битке у којој је српска војска однела победу над турском Вардарском армијом. Видео је трагове страховитог окршаја и знаке паничног бекства Турака. По доласку у Призрен, додељен је штабу Треће армије, где је замењивао сталног судију у Првостепеном војном суду за Трећу армију. Штаб је био смештен у згради српске богословије. Немајући много посла, П. Одавић често је шетао градом и добро га упознао. Одмах је запазио да је „бедан” и „неуредан” иако је имао потенцијал да буде врло привлачан¹³.

После Првог, П. Одавић је и Други балкански рат провео у штабу Треће армије и, радостан због пораза непријатеља, закључио да је име победничког српског народа „одскочило” и „засијало” више него икада раније¹⁴. Странице дневника које је водио током следеће две године, 1914. и 1915, као и нека писма и фотографије, у бурним ратним временима није успео да сачува. Доживљаје из тог периода укратко је описао у првим белешкама из 1916. године, које је поново почео да води када се нашао у Риму.

У време атентата на Франца Фердинанда П. Одавић налазио се са супругом у иностранству. На вест о ликвидацији престолонаследника њему је било јасно да се човечанство нашло пред катаклизмом коју је упоредио са библијским потопом¹⁵. Пожуривши да се врати у отаџбину, дошао је у Ниш, затим у Крагујевац, где се налазила Врховна команда и где је распоређен на службу у Великом војном суду. На успехе које је српска војска постигла у првој ратној години био је веома поносан, прогласивши их за нову верзију митске приче о Давиду и Голијату¹⁶. С обзиром на познавање енглеског језика, постављен је за преводиоца при енглеској мисији која је радила на сузбијању епидемије пегавог тифуса, затим је премештен у Солун и, потом, у Рим¹⁷.

¹² *Исјо*, белешка од 12. августа 1907, 87–89.

¹³ *Исјо*, белешка од 17. септембра, 2, 6, 13, 17. октобра и 20. децембра 1912. и 20. јануара 1913, 130–133.

¹⁴ *Исјо*, белешка од 3. августа 1913, 139.

¹⁵ *Исјо*, белешка од 18. јануара 1916, 143.

¹⁶ *Исјо*, 144.

¹⁷ *Исјо*, белешка од 23. јануара 1916, 145–148.

Провевши целу 1916. годину у Риму, П. Одавић је пратио ситуацију на фронту и био је очајан због непрекидних немачких успеха и одсуства било каквог наговештаја скорог завршетка рата и победе савезника. Силе Антанте тврдили су, покушавајући да оправдају лоше резултате, да се Немачка дуго припремала за рат. П. Одавић се није мирио с таквим изговором, постављајући логично питање шта су за то време радиле остале европске државе, посебно Русија, а такође и Француска која је деценијама наговештавала реванш и потрошила милијарде на шпијунажу, а ипак није успела да открије ни каквим ће је оружјем непријатељ тући када започне рат. Како је било могуће да се за рат припремала само Немачка, питао се П. Одавић¹⁸? У сваком случају, пошто су јавно признали да су били неспремни за немачку инвазију – а при томе били богато плаћени да се брину о безбедности и заштити државе и народа и мирно и даље заузимали своје положаје – он је заузео одлучан став да одговорни фактори по завршетку рата треба да носе последице и то тако што ће бити осуђени на смрт¹⁹. Кајзер Вилхелм II је за П. Одавића „мизерна фигура” и „надувена будалчина” која је са својом „зликовачком околином” и немачким народом свесно изазвала злочин према човечанству²⁰. Веома лоше мишљење имао је и о званичној Русији. Она је „пропала”, немачки шпијуни продрли су у све државне структуре, чак и у царску кућу, њена елита је крајње неморална и реакционарна²¹. Ни најмрачније приче које су износили руски родољуби нису могле да представе праву слику тираније која је владала у великој источној империји²². Када је избила Фебруарска револуција 1917. био је веома забринут, страхујући да ће Немачка покушати да искористи превирање у Русији и повећа притисак, што би даље отежало решавање питања српске државе и народа²³. Био је веома разочаран и Италијанима. Боравећи довољно дуго међу њима, у њиховој земљи, добро их је упознао. Схватио је да после ренесансе нису створили ништа велико, већ да су све донедавно живели у беди и непросвећености. Требало је да прође више од пола века од Српске револуције па да и њима падне на памет идеја ослобођења и формирања сопствене националне државе²⁴. Највише га је иритирала њихова хвалисавост, којом су се истицали, по мишљењу П. Одавића, међу свим народима. Као доказ да је та надобудност потпуно неутемељена наводио је чињеницу да, иако су имали велику војску и савезнике, у рату против Централних сила нису учинили ништа. Зато му је сметало што се диче својом пешадијом, што

¹⁸ *Исјо*, белешка од 26. фебруара 1916, 154.

¹⁹ *Исјо*, белешка од 31. јула 1916, 180.

²⁰ *Исјо*, белешка од 19. августа 1916, 190–191, белешка од 20. септембра 1917, 233.

²¹ *Исјо*, белешка од 27. септембра 1916, 196.

²² *Исјо*, белешка од 7. децембра 1916, 206.

²³ *Исјо*, белешка од 18. марта 1917, 211.

²⁴ *Исјо*, белешка од 28. јула 1916, 178.

тврде да су спасили Француску, што величају главнокомандујућег своје војске Луиђија Кадорна итд. Са Србима би се могли поредити, тврдио је П. Одавић, тек када би им непријатељска војска дошла под Рим и они је за само дванаест дана истерали из Италије, као што је урадио његов народ 1914. године, отеравши Аустријанце из Србије²⁵. Осим о Италијанима, са својеврсним презиром писао је и о Швајцарцима као о „безименима” јер су се одрекли својих народних имена: француског, немачког и италијанског. Оставши без народне основе, потпуно су се „дегенерисали” и нису остварили никаква значајнија достигнућа. Препознатљиви су једино по швајцарским крвама и швајцарском сиру, с омаловажавањем је писао П. Одавић²⁶. Живећи у Женеви последњих ратних година, где је упућен на рад у Међународном комитету Црвеног крста, био је у прилици да их сагледа и донесе одређене закључке о њиховом менталитету. Констатовао је да је швајцарско друштво огрезло у материјализму као ниједно друго европско друштво. Пошто нема никаквих идеала, негује уметност. Међуљудски односи су хладни, о гостопримству нема ни говора, окупљања и дружења код пријатеља скоро уопште не постоје. Појаве су им „простачке”, већина личи на касапе или носаче, префињене физиономије као израз суптилности и узвишеног духа ретко се срећу, жене су непривлачне, врло сличне својим очевима²⁷. Бугаре такође није уважавао, проглашавајући их за „народ без икаквих већих моралних особина”²⁸.

За разлику од Швајцараца, Италијана и Бугара, српски народ је у оптици П. Одавића, великог родољуба, био оличење свега најпозитивнијег, „са свим својим недостатцима најбољи и најплеменитији народ међ народима”²⁹. Не само што се кроз историју највише мучио и подносио највеће жртве у борби за своју егзистенцију, већ је у 20. веку поново претрпео страдање, и то у много већим размерама него икада раније³⁰. Повлачење преко Албаније било је страхотније него косовска голгота³¹. Због пропасти Србије чији је положај, по његовој процени, био исти, а можда и гори него у време владавине турских дахија и јањичара, био је неизмерно ојађен. „Душа ми је у жалости”, писао је П. Одавић и сви покушаји да читањем, шетњама и проучавањем лепота европских метропола у којима је по дужности боравио нађе заборав, нису давали резултате. Његова вољена земља била му је непрекидно у мислима, а сећање на родни Београд, у коме је „сањао о величини и слави народа нашег”, чи-

²⁵ *Исјо*, белешка од 2. августа 1917, 224–225.

²⁶ *Исјо*, белешка од 17. септембра 1917, 232.

²⁷ *Исјо*, белешка од 1. децембра 1918, 269–270.

²⁸ *Исјо*, белешка од 15. априла 1890, 32.

²⁹ *Исјо*, белешка од 14. новембра 1916, 204.

³⁰ *Исјо*, белешка од 29. октобра 1917, 239.

³¹ *Исјо*, белешка од 29. марта 1917, 212.

нило је да му се „крв леди у жилама”. Речима „Београде, срце ми плаче мислећи на тебе”, П. Одавић дао је одушка својим дубоким емоцијама³².

Велики рат коначно се завршио, Србија је ослобођена и 1. децембра 1918. године створена је нова држава, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевина Југославија. Тако су се оствариле наде које је гајио и П. Одавић, да ће српско и југословенско питање бити решено, а које је почео да губи после изјаве британског председника владе Лојда Џорџа с краја 1917. да Енглеска подржава опстанак Двојне монархије и после рата. Та неочекивана изјава га је потпуно шокирала и у њему изазвала велико огорчење³³. Ипак, и пре него што су се народи из некадашње Хабзбуршке монархије ујединили са Србима из Србије и Црне Горе, П. Одавић имао је одређене сумње према пројекту њихове заједнице у будућности. Док се налазио на Крфу 1917. године, где је упућен када га је Врховна команда разрешила војне дужности, упознао је младе Далматинце Хрвате који су били запослени у пресбироу. Иако су већином били искрено понесени идејом уједињења, код појединих је регистровао осећај супериорности у односу на Србе и страховао је да би то касније могао бити камен спотицања. Јер, за П. Одавића није било никакве сумње ко има право првенства, како на основу победа на бојном пољу, тако и на основу остварења у области културе³⁴. Био је уверен да ће сви они – „такозвани Југословени” – који не сматрају за част да буду грађани Велике Србије под егидом краља Петра, бити рђави чланови ма како другачије назване нове државе. Присталице федеративног уређења, Југословенски одбор и опозиционе политичаре Србије, и Хрвате и Србе, П. Одавић је једноставно звао „неваљалцима” који се руководе само личним интересима³⁵.

Да се ситуација у политици и култури у новим, послератним околностима развија у негативном смеру П. Одавићу је врло брзо постало јасно. Био је ојађен што се и после толиких жртава и толике љубави према Србији коју су осећали сви који су морали да је напусте, чезнући за повратком и заваравалући се да ће им убудуће добробит отаџбине бити приоритет, ништа није променило. Напротив. „Партизанство и политички неморал” завладали су више него икада раније, а сепаратисти с некадашњих аустријских простора свим средствима подривају нову државу. Политичарима из Србије важна је само сопствена корист и ако се и после свих трагичних искустава нису опаметили, никада и неће, резигнирано је констатовао П. Одавић³⁶. Посебно је био озлојеђен на новог председника Министарског савета Љубомира Љубу Давидовића када је,

³² *Исјо*, белешка од 23. априла 1916, 164–165.

³³ *Исјо*, белешка од 24. децембра 1917, 246.

³⁴ *Исјо*, белешка од 27. фебруара 1917, 208.

³⁵ *Исјо*, белешка од 19. октобра 1918, 264.

³⁶ *Исјо*, белешка од 6. фебруара 1920, 285–286.

радећи на остварењу споразума са Хрватима, 27. јула 1924. формирао нову владу, у коју су ушли представници Демократске странке, Словенске људске странке и Југословенске муслиманске организације. То што је Љ. Давидовић у свој кабинет увео вођу Словенске људске странке Антона Корошеца као министра просвете и вера и успео да добије подршку вође Хрватске сељачке странке Стјепана Радића који је, после дуготрајне апстиненције, ушао у Народну скупштину, за П, Одавића је био догађај који ће имати фаталне последице. Он није могао да прихвати чињеницу да ће С. Радић, после година вођења антидржавне политике, постати господар ситуације у парламенту³⁷. Али, нимало боље мишљење није имао ни о појединим истакнутим радикалским политичарима. Миленко Веснић је „мизеран” јер се оженио из користољубља и јер је, изјављујући саучешће породици, у том, најтежем тренутку, помињао мали дуг који његов преминули пријатељ и некадашњи добротвор није стигао да му врати³⁸. Николу Пашића је ценио као великог државника, али не и као човека, сматрајући га нечасним и бескрупулозним³⁹.

П. Одавић није ценио ни професора, публицисту и обавештајца Милорада Павловића Крпу⁴⁰, али је оставио занимљиво сведочанство које на изванредан начин поткрепљује познату Крпину белешку *Војвода Мишић о Хрватима*. Ту белешку неки историчари су безрезервно прихватили као веродостојну, а неки су је прогласили за један од најмрачнијих фалсификата у српској историографији⁴¹. У њој се наводи да је војвода по налогу регента Александра марта 1919. путовао по хрватским крајевима и дошао до сазнања да заједница са Хрватима нема перспективу, те да је најбоље дати им независност, све Србе окупити у једној држави, а разграничење извршити на основу историјских и етнографских принципа. До сазнања да је војвода Мишић заиста био против новостворене државе П. Одавић дошао је, према ономе што је забележио у свом дневнику, 1928. године у разговору са српским прваком из Херцеговине Војиславом Шолом у Чешкој. У Одавићевој белешци не помиње се војводин пут у Хрватску, али се помиње војводин негативан став према заједници с Хрватима.

³⁷ *Исјо*, белешка од 28. јула 1924, 325.

³⁸ *Исјо*, белешка од 12. октобра 1931, 373.

³⁹ *Исјо*, 374.

⁴⁰ *Исјо*, белешка од 6. октобра 1937, 429–430.

⁴¹ Професор Ђорђе Станковић пажљиво је анализирао белешку М. Павловића Крпе покушавајући да утврди истинитост онога што је у њој наведено. По његовом мишљењу, војвода Мишић није био у Хрватској марта 1919, нити је обилазио цео простор од Загреба, преко Карловца, Госпића, Глине, Сиска, Осиека и Вараждина све до Сушака и Огулина и разговарао са чак две хиљаде људи, како је тврдио Крпа, а што није ни било могуће због саобраћајних прилика тог времена. Према сазнањима проф. Ђ. Станковића војвода је био у Хрватској тек крајем априла и почетком маја, и то само у Загребу, поводом преноса посмртних остатака Зринских и Франкопана. Ђ. Станковић, *Војвода Живојин Мишић у зајребачкој катедрали*, Војно-историјски гласник, Београд, 1/2009, 187–202.

Приликом сусрета у Чешкој В. Шола испречао је П. Одавићу следећу епизоду. Убрзо по завршетку рата (вероватно је реч о првим месецима 1919. године) дошао је у двор у аудијенцију код краља. Док је чекао да буде примљен, наишао је војвода Мишић и почео да се вербално обрушава на политичаре. На изненађење В. Шоле војвода је одговорио речима: „Шта учинисте од Србије и српскога народа [...] Зашто смо се ми борили? Зашто изгубе толико народа нашег? Или да би се ујединили с Хрватима? Ви ни појма немате какве ћемо ми муке с њима имати...”⁴²

Да хрватски интелектуалци негују дух нетолеранције према Србима П. Одавић се уверио и у личним контактима с појединима од њих. Дружећи се на одмору у Карловим Варима у лето 1935. са хрватским вајаром Робертом Франгешом, чију је уметност високо вредновао, био је запрепашћен његовим шовинистичким ставовима преузетим из арсенала антисрпске, франковачке пропаганде. Р. Франгеш се хвалио хиљадугодишњом хрватском културом, оптуживао да се Београд подиже хрватским новцем, Хрвате проглашавао за идеалисте, а Србе за материјалисте и, чак, изјавио да његов краљ није Карађорђевић, већ Стјепан Радић⁴³.

Док је рад Р. Франгеша респектовао, на дела другог хрватског вајара, Ивана Мештровића, није гледао с одобравањем. Када су почели радови на постављању Мештровићеве статуе *Победник* на Теразијама 1927. године, П. Одавић се огласио у јавности, побијајући уметничку вредност тог остварења. Чим се прочуло да се планира монтирање споменика, а већ знајући како изгледа и где је смештен, отишао је да га поново осмотри. Пошто га је добро проучио, у листу „Правда” изнео је своје утиске⁴⁴. Основна примедба односила се на одступање од нормалних телесних пропорција (превише издужен врат фигуре како би се постигла сразмера горње половине тела са доњом половином и пренаглашен грудни кош), на непоштовање статике тела у стојећем ставу и на лик статуе који, уместо на српског јунака, подсећа на округлог Асирца из древних, прехришћанских времена⁴⁵. Управо та чињеница, да су физиономије које И. Мештровић додељује фигурама на својим пројектима за српске народне споменике, па тако и *Победнику*, ационалне, одступајући од праксе старих египатских, асирских, грчких и римских мајстора, за П. Одавића је била „врло симптоматичан детаљ из психологије односа г. Мештровића према српском народу и српским народним традицијама”. Не помињући нигде као недостатак чињеницу да је фигура представљена без одеће, нити одсуство опанака и шајкаче као симбола српства, а што је сметало неким

⁴² ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем светлости и сенака*, белешка од 14. маја 1931, 363–364.

⁴³ *Исто*, белешка од 12. августа 1935, 410–412.

⁴⁴ *Исто*, белешка од 25. јуна 1927, 343–344.

⁴⁵ П. Ј. Одавић, *Мештровићев Споменик Победе*, Правда, Београд, 10. IV 1927, 6.

другим коментаторима⁴⁶, он не само што је *Победника* сматрао чистим промашајем већ је И. Мештровићу као скулптору давао слабу оцену, без обзира на његову међународну репутацију⁴⁷. Иако су поједини београдски арбитри за питања уметности прогласили *Победника* за врхунско остварење, П. Одавић је такве, неаргументоване ставове одбацивао као потпуно произвољне и неутемељене⁴⁸. Био је поносан што се после његове „завршне речи” у „Правди” одустало од подизања Мештровићеве статуе на Теразијама⁴⁹. Није пропустио да у свој дневник унесе и речи чувеног сликара Паје Јовановића који му је саопштио да је *Победник* чиста копија једног дела аустријског скулптора Франца Мецнера, што је за П. Одавића био доказ да је у својој критици био на правом путу⁵⁰.

Још већу потврду од оне коју му је пружио Паја Јовановић да нимало не греши када не узноси Мештровићево стваралаштво П. Одавић добио је када су замерке на рачун скулптора стигле из хрватске средине. У загребачкој ревији „Сигнали” појавио се чланак хрватског историчара уметности Грге Гамулина *О Ивану Мештровићу*, у коме је аутор поновио све примедбе које је имао и П. Одавић, при томе негодујући због сервилности и кукавичлука критике и снобизма журнализма⁵¹. Са изузетком Г. Гамулина, хрватска јавност оспоравала је београдском интелектуалцу право да просуђује о питањима уметности, проглашавајући га за некомпетентног. Нису изостале ни оптужбе за шовинизам. Сам П. Одавић цитирао је у дневнику одломак из писма које је упутио председнику скопске општине Јосифу Михајловићу поводом његове одлуке да Мештровићу повери подизање споменика ослобођења у Скопљу. У писму је навео да је хрватски скулптор „најподмуклији непријатељ свега што је српско, а на првом месту српске светосавске православне вере”⁵².

Аутор рукописа *Пућем светљосћи и сенака* није био задовољан ни Мештровићевим *Сјомеником захвалности Француској* подигнутим на

⁴⁶ Подробије о томе у раду Р. Вучетић-Младеновић *Побеђени „Победник” (Полемике уочи њиховог отварања Мештровићевог сјоменика)*, Годишњак за друштвену историју, Београд, 2/1999, VI, 110–123, написаном са становишта критике конзервативизма и афирмисања модернизације и европеизације.

⁴⁷ П. Ј. Одавић, *Сјоменик Победе*, Правда, 22. V 1927, 1. П. Одавић упућивао је на Мештровићеву скулптуру „Удовица” као на доказ да је његов смисао за уметност потпуно поремећен и да је он „настран” човек. Јер, док српски народ према удовицама гаји посебну нежност као према самохраним женама, Мештровић је своју фигуру, намењену „Косовском споменику”, извајао као еротизовано, сакато биће без руку. П. Ј. Одавић, *Г. Мештровићева „Удовица”*, Правда, 19. V 1927, 3.

⁴⁸ П. Ј. Одавић, *Наша завршна реч о „Победнику”*, Правда, 26. V 1927, 3.

⁴⁹ ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем светљосћи и сенака*, белешка од 25. јуна 1927, 345.

⁵⁰ *Истио*, белешка од 27. септембра 1929, 357.

⁵¹ *Истио*, белешка од 12. октобра 1932, 380.

⁵² *Истио*, 381.

Калемегдану, тврдећи да уопште не представља оно чему је посвећен⁵³ и тражећи да се уклони из највећег београдског парка⁵⁴. У ставу аверзије према том остварењу учврстило га је мишљење чувеног ликовног критичара Жака Башета који није глорификовао И. Мештровића, већ је имао примедбе на рачун његове уметности. Но и поред свега што је П. Одавић сматрао уверљивим доказима о скулпторовој неталентованости, надлежни фактори у Београду поверили су хрватском вајару да подигне и *Споменик незнаном јунаку на Авали* и коњаничке представе владара на новом Земунском мосту, и П. Одавић је то разочарано уписао у свој дневник⁵⁵. Али, он није одустајао од намере да заустави И. Мештровића. Зато се обратио писменим путем председнику владе Николи Узунувићу, молећи га да не дозволи да аутор *Победника* буде поново задужен за украшавање престонице и њених објеката, односно моста преко Саве чија је изградња већ дуже време била у плану⁵⁶. Као што је познато, од Мештровићевих коњаничких представа на крају се одустало јер се дошло до закључка да гвозденој конструкцији Земунског моста нису потребне скулптуралне декорације⁵⁷.

За разлику од И. Мештровића, чије је стваралаштво стално доводио у питање, дела другог славног скулптора, Томе Росандића, П. Одавић је у почетку поштовао и хвалио. Међутим, када га је вајар, уважавајући његово мишљење, позвао у атеље да погледа и процени композицију коју је направио по налогу владе Краљевине Југославије како би украшавала улаз у здање Народне скупштине, П. Одавић је доживео непријатно изненађење. Символика скулптуралне групе „Играли се коњи врани, а са њима и див јунаци” била је, по његовом мишљењу, потпуно јасна: народни посланици не припадају људској врсти и југословенски парламент ће због тога бити извргнут руглу⁵⁸. И у овом случају П. Одавић се огласио у јавности, позвавши аутора да објасни шта је желео да изрази својим скулптурама, али се вајар није обазирао на Одавићеве прозивке⁵⁹.

⁵³ *Истио*, белешка од 13. децембра 1930, 362.

⁵⁴ *Истио*, белешка од 24. октобра 1932, 383. Примедбе на споменик објавио је у посебној брошури: П. Ј. Одавић, *О скулптури, њоводом Мештровићевој „Споменика захвалности”*, Београд, 1932.

⁵⁵ ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем светлосћи и сенака*, белешка од 13. децембра 1933, 393–394.

⁵⁶ *Истио*, белешка од 9. августа 1934, 404.

⁵⁷ А. Илијевски, *Између јавних споменика и калџија моста: Мештровићеве коњаничке представе владара за Земунски мост виђешкој краља Александра I Ујединићевља*, Јавни споменици и спомен обележја: колективно памћење и/или заборав, зборник радова, Београд, 2014, 111; иста, *Прилози проучавању архитектуре и идеологије моста виђешкој краља Александра Првог Ујединићевља у Београду*, Наслеђе, Београд, 2013, XIV, 217.

⁵⁸ ДАС, ПО, 104:10, П. Ј. Одавић, *Пућем светлосћи и сенака*, белешка од 9. фебруара 1939, 435–436.

⁵⁹ *Истио*, белешка од 12. марта 1940, 439.

П. Одавић је зато покушао да интервенише код министра просвете Боже Максимовића, тражећи да из Уметничке академије, чији је ректор био Тома Росандић, одстрани све оне који уместо лепоте промовишу накарадно. Министар, међутим, није одреаговао на покушаје П. Одавића да га увери да су и он и његове колеге у скупштини проглашени за четворношце из реда копитара⁶⁰.

Осим што се противио постављању вајарских дела појединих уметника у јавном простору, П. Одавића је ужасавала и најава подизања римокатоличке цркве у Београду. Свестан улоге коју је имао током историје у разградњи српског идентитета, разбијању српског простора и супротстављању српској и југословенској државности, сматрао је да од Ватикана Срби немају већег непријатеља. Али пошто није могуће спречити изградњу римокатоличког верског објекта, морало се наћи компромисно решење. У том смислу, како то здање бар својим изгледом не би сувише одскакало, предложио је да се не дозволи да буде изграђено у готском, већ у романском стилу⁶¹.

И док је римокатоличка црква покушавала да се распростре и у источном делу заједничке државе, у западним крајевима њене позиције биле су чврсте и неупитне. Утицај католичанства на вернике у Словенији, хрватском Загорју и неким другим тамошњим крајевима П. Одавић је сматрао фаталним. Јер, иако је њихова материјална култура на много вишем нивоу, они су духовно поробљени. Због пропаганде цркве и њених представника народ је изгубио словенски идентитет и ближи су му Германи и сви римокатолици света него Срби⁶². Био је огорчен и због покушаја закључивања конкордата, проглашавајући владу Милана Стојадиновића, која је то иницирала, за издајничку⁶³.

Осим што је критиковао Римокатоличку цркву, П. Одавића поражавало је и стање духа младих који су се од родољуба, какве су биле претходне генерације, по његовом мишљењу претворили у издајнике инфициране комунизмом и болшевизмом. Уместо националних идеала којима су се руководили некадашњи нараштаји, новим поколењима овладали су „рушилачко-злочиначки инстинкти“⁶⁴. Ипак, и поред све пригушенијих патриотских осећања, није очекивао да ће Југославија тако лако и брзо доживети слом 1941, а геноцидом над Србима у НДХ био је запрепашћен и ужаснут⁶⁵. Највише га је болело срамно понашање сународника који су за време окупације масовно потказивали једни друге немачким властима

⁶⁰ *Истио*, белешка од 3. јуна 1940, 440.

⁶¹ *Истио*, белешка од 7. децембра 1923, 320–321.

⁶² *Истио*, белешка од 9. августа 1920, 288.

⁶³ *Истио*, белешка од 29. јануара 1927, 421–422, белешка од 22. јула 1937, 424–425..

⁶⁴ *Истио*, белешка од 9. новембра 1936, 421.

⁶⁵ *Истио*, белешка од 7. марта 1942, 452.

и што су и поред хиљада побијених Срба у Београду сви биоскопи били пуни, а позоришта ницала као печурке после кише⁶⁶.

О новој власти успостављеној 1944. године и о ситуацији у послератном Београду П. Одавић није оставио никакве записе. Његова највећа импресија из тог времена била је уметничка изложба одржана 25. јуна 1945, коју је видео као израз декаденције у уметности приметне већ после Великог рата. Ту појаву повезивао је с моралном декаденцијом која је тада захватила омладину, наговештавајући оно што је сматрао катастрофом српског народа.

П. Одавић није још дуго био сведок времена. Његовом смрћу 1952. нестало је један од последњих припадника генерације која је била у пуној зрелости у време највећег успона, највећих успеха и највећих страдања српског народа у нововековној историји. Одавићев одлазак симболично обележава крај једне епохе, а његове дневничке белешке остају да нам дочарају дух минуле стварности, тајанствене и недокучиве, али увек присутне и неизбрисиво уткане у данашње и будуће.

Софија Д. Божич*

Институт за новију историју Србије
Трг Николе Пашића 11
11000 Београд

Кључне речи: Петар Одавић, дневници, Срби, Хрвати, Живојин Мишић

Sofija D. Božić

PUTEM SVETLOSTI I SENAKA – HISTORICAL IN DIARY
NOTES OF PETER ODAVIĆ

The paper analyzes the unpublished diary entries of the judge, diplomat and writer Petar Ođavić, kept at larger or smaller intervals for more than sixty years (1886–1947). The insufficiently known experiences, points of view and knowledge of a high-ranking, albeit disputed in society, intellectual on issues that were important for the national existence of the Serbs and their country are illuminated; attitude towards the Obrenovićs, the Serbian question, the Balkan Wars, the First World War, political relations in the Yugoslav state, Serbian-Croatian relations, artistic creativity as an expression of contradictions in Yugoslav society, the role of the Roman Catholic Church.

---

⁶⁶ Исто, белешка од 10. априла 1943, 452–453.

*sofijamisa@yahoo.com